

УДК 33.336.1:352

Ю. В. Біляк,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9766-4780>

DOI: 10.32702/2306-6792.2025.9.85

КЛЮЧОВІ УМОВИ Й ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Y. Biliak,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

KEY CONDITIONS AND TRENDS IN THE FUNCTIONING OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONDITIONS OF THE MODERN ECONOMY

Широкомасштабне військове вторгнення росії на територію нашої держави по початок повномасштабної війни порушило весь порядок функціонування українського суспільства та економіки, катастрофічно позначилося на усіх сферах життя України. Значним став вплив війни й на аграрний сектор, який відбився на посиленні економічних конфліктів та погіршенні рівня фінансової безпеки.

Аграрний сектор є одним із ключових в економіці України. До його складу належить сільське, лісове та рибне господарства. Аграрний сектор забезпечує не лише продовольчу безпеку нашої держави та постачає продовольство населенню, а й формує сировинну основу для роботи переробної промисловості та утворює вагомому частку експортного потенціалу України.

У статті здійснено комплексний аналіз ключових умов та тенденцій функціонування агропромислового комплексу (АПК) України в контексті трансформаційних змін світової та національної економіки. Розкрито сутність і значення агропромислового комплексу як одного з базових секторів, що забезпечує продовольчу безпеку, валютні надходження та соціально-економічну стабільність держави. Особливу увагу приділено оцінці сучасних соціально-економічних умов діяльності аграрних підприємств в умовах глобалізації, змін клімату, інтеграційних процесів з Європейським Союзом, а також впливу воєнних дій на виробничу та експортну діяльність агросектору.

У дослідженні проаналізовано основні тенденції розвитку АПК: зміщення виробничих центрів, зростання ролі інноваційних технологій, активізацію процесів цифровізації агробізнесу, розширення переробки сільсько-господарської продукції як шляху створення доданої вартості. Окремо розглянуто проблеми інституційного забезпечення розвитку аграрної сфери, фінансово-кредитної підтримки виробників, дефіциту інвестицій у сільські території та логістичну нестабільність.

На основі проведеного аналізу визначено пріоритетні напрями удосконалення державної політики у сфері підтримки агропромислового комплексу: стимулювання технологічного оновлення виробництва, розвиток інфраструктури агроринку, підтримка малих і середніх фермерських господарств, диверсифікація експортних потоків, запровадження ефективних страхових механізмів для аграрного бізнесу.

Russia's large-scale military invasion of our country and the outbreak of a full-scale war disrupted the entire functioning of Ukrainian society and the economy, and had a catastrophic impact on all spheres of life in Ukraine. The war also had a significant impact on the agricultural sector, which was reflected in increased economic conflicts and deterioration of financial security.

The agricultural sector is one of the key sectors of Ukraine's economy. It includes agriculture, forestry, and fisheries. The agricultural sector ensures not only the food security of our country and supplies food to the population, but also forms the raw material basis for the processing industry and accounts for a significant share of Ukraine's export potential.

The article provides a comprehensive analysis of the key conditions and trends in the functioning of the agro-industrial complex (AIC) of Ukraine in the context of transformational changes in the global and national economies. The essence and significance of the agro-industrial complex as one of the basic sectors that ensures food security, foreign exchange earnings and socio-economic stability of the State are revealed. Particular attention is paid to the assessment of the current socio-economic conditions of agricultural enterprises in the context of globalization, climate change, integration processes with the European Union, and the impact of military operations on the production and export activities of the agricultural sector.

The study analyzes the main trends in the development of the agro-industrial complex: the shift of production centers, the growing role of innovative technologies, the intensification of the digitalization of agribusiness, and the expansion of agricultural processing as a way to create added value. The author also considers the problems of institutional support for the development of the agricultural sector, financial and credit support for producers, lack of investment in rural areas, and logistical instability.

Based on the analysis, the author identifies priority areas for improving the state policy in the field of support for the agro-industrial complex: stimulating technological modernization of production, developing agricultural market infrastructure, supporting small and medium-sized farms, diversifying export flows, and introducing effective insurance mechanisms for agricultural business.

Ключові слова: фінансове забезпечення, суб'єкти господарювання, структура капіталу, сільськогосподарські підприємства, економічний конфлікт інтересів, залучення та розміщення капіталу, фінансова безпека.

Key words: financial support, business entities, capital structure, agricultural enterprises, economic conflict of interests, attraction and placement of capital, financial security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Агропромисловий комплекс (АПК) є однією з провідних галузей національної економіки, яка формує продовольчу безпеку країни, забезпечує зайнятість сільського населення та генерує вагомий внесок у ВВП і зовнішньоторговельний баланс. Водночас функціонування аграрного сектору нині відбувається в умовах посилення глобалізаційних процесів, зростання конкуренції, зміни кон'юнктури світових ринків, впливу фінансових криз та нестабільної політичної ситуації.

Сучасна економіка висуває нові вимоги до аграрного виробництва: впровадження інноваційних технологій, адаптація до кліматичних змін, диверсифікація експорту, забезпечення сталого розвитку. У таких умовах особливого значення набуває аналіз ключових соціально-економічних, технологічних та інституційних факторів, які визначають тенденції розвитку АПК.

Постановка проблеми обумовлена необхідністю виявлення ефективних механізмів підтримки конкурентоспроможності аграрного сектору та забезпечення його стійкого функціонування в умовах сучасних економічних викликів. Зв'язок проблеми з важливими науковими і практичними завданнями полягає у формуванні теоретичних підходів і розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення економічної політики в аграрній сфері, підвищення ефективності господарювання, активізації інвестиційної діяльності та адаптації агропідприємств до нових економічних умов.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика розвитку агропромислового комплексу України в умовах сучасної економіки активно розглядається вітчизняними науковцями. У центрі уваги перебувають питання адаптації аграрного виробництва до європейських стандартів, трансформації державної підтримки та інтеграції інноваційних технологій.

Я.М. Гадзало та Ю.Я. Лузан у своїй праці "Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції" наголошують на потребі оновлення аграрної політики відповідно до вимог Європейського Союзу, а також акцентують увагу на необхідності удосконалення державної підтримки аграрного сектору [1].

К.В. Дригола, О.М. Вертелецька та В.В. Бойко у дослідженні "Агропромисловий комплекс України в контексті виходу на міжнародний ринок" аналізують сучасний стан розвитку АПК, динаміку виробництва основних культур, а також вказують на стратегічні напрямки зміцнення експортного потенціалу аграрних підприємств [2].

У статті О.В. Мороза, Р.В. Логоші та О.Г. Підвальної "Scientific and methodical provision for development of agricultural economics in Ukraine" розглянуто концептуальні основи підвищення ефективності аграрної економіки України. Зокрема, автори акцентують увагу на необхідності розвитку ринкової інфраструктури та вдосконалення методичного інструментарію економічного аналізу [3].

У дослідженні, опублікованому у збірнику наукових праць Київського національного економічного університету "Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України", обґрунтовано ключові напрями удосконалення економічних механізмів функціонування аграрного виробництва в умовах глобалізаційних змін [4].

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про зростання наукового інтересу до питань удосконалення економічних моделей розвитку агропромислового комплексу, необхідності впровадження інновацій та адаптації аграрного сектору до умов сучасної трансформаційної економіки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є визначення основних соціально-економічних умов та виявлення ключових тенденцій функціонування агропромислового комплексу України в умовах сучасної трансформаційної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сільськогосподарські угіддя в Україні займають близько 42 млн га, що складає понад 70 % загального фонду країни. Із них майже 79 % складають орні землі та багаторічні насадження, 13 % — пасовища, близько 8 % — сіножаті.

Аграрний сектор розміщений у трьох природно-кліматичних зонах — Степу, Лісостепу та Поліссі, що протягнуті із заходу на схід поперемінно від південних до північних кордонів держави, а також у гірських та передгірських районах Карпат і Кримських гір. При цьому орні землі переважно знаходяться у степовій та лісостеповій зонах, пасовища — у Карпатах та на Поліссі, сіножаті — у долинах річок лісової та лісостепової природно-кліматичних зон.

Аграрний сектор формує значну частку ВВП України. Так, за даними Державної служби статистики України у період з 2010 по 2023 рр. у фактичних цінах вона коливалася у межах від мінімальної позначки у 7,45 % у 2010 р. до максимальної позначки — 12,06 % у 2014 р. При цьому у 2019 р. частка аграрного сектору в цілому сягала 8,97 %, у 2020 р. — 9,31 %, а у 2021 р. — 11,80 %, у 2022 р. — 9,90 %, у 2023 р. — лише 6,87 % у ВВП України (див. рис. 1).

Водночас у порівняльних цінах 2016 р. частка аграрного сектору в сукупному ВВП коливалася від 7,95 % у 2010 р. до 11,73 % у 2016 р. При цьому у 2019 р. частка аграрного сектору у ВВП у порівняльних цінах склала 11,42 %, у 2020 р. — 10,60 %, а у 2021 р. — 10,89. Починаючи з 2022 р. дані у порівняльних цінах не оприлюднювалися. Як видно з рис. 1, продукування ВВП в аграрному секторі залишалося до війни стабільним як у фактичних, так і у порівняльних цінах, однак з початком війни суттєво порушилося.

Аграрний сектор є важливим учасником зовнішньоекономічної торгівлі. Так, держава закуповує окремі продукти у цілій низці інших держав. Частково Україна імпортує окремі харчові продукти, сільськогосподарські та аграрні товари, які з об'єктивних причин не можуть бути вироблені в країні або виробництво яких економічно не виправдане, у тому числі з урахуванням сезонних коливань.

Однак імпорт залишається порівняно меншим від експорту та доволі стабільним у відносному вираженні. Зокрема, впродовж 2010—2021 рр. його частка у сукупних імпорتنих потоках коливалася в межах 8,7 — 12,0 % та не мала чіткої тенденції зміни. Зокрема, у 2015 р. порівняно із 2010 р. імпорт скоротився, а темп його зміни склав 60,5 %. У наступному періоді імпорт також дещо скорочувався — у 2017 р. темп зміни сягнув 74,65 %, у 2018 р. — 87,74 %, у 2019 р. — 99,55 % порівняно із попередніми роками. Лише впродовж 2020-2021 рр. спостерігалися деякі зростання — 112,78 % у 2020 р. та 134,36 % у 2021 р. Після початку війни у 2023 р.

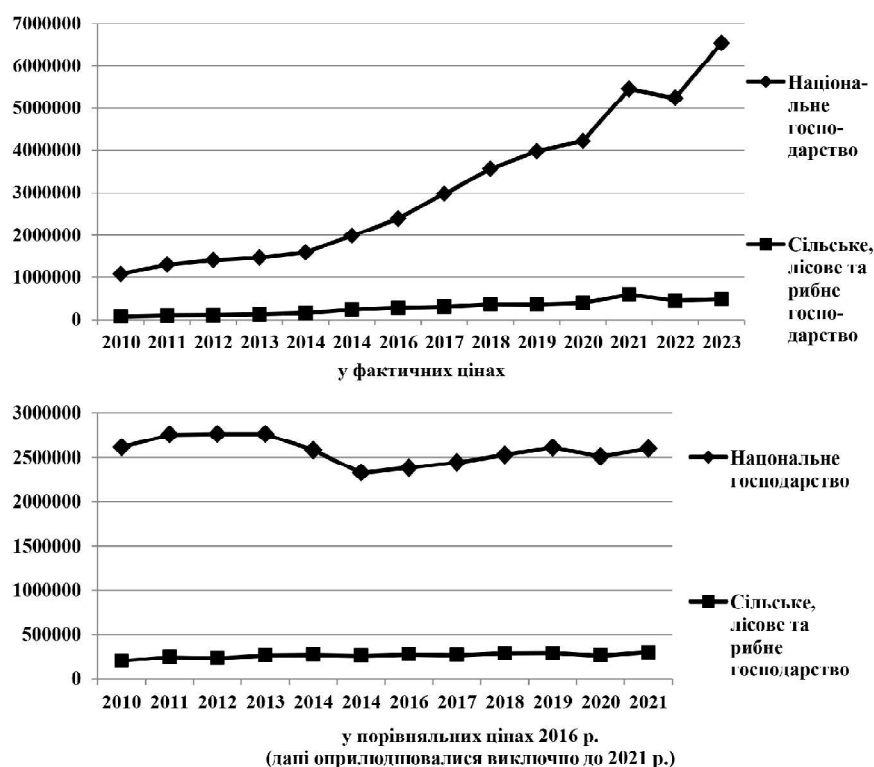

Рис. 1. Порівняльна динаміка ВВП у 2010—2023 рр. по економіці в цілому та у аграрному секторі, млн грн

імпорт аграрного сектору сягнув 5,8 % у сукупному імпорті.

Натомість український експорт аграрної продукції та продуктів її переробки більш ніж у чотири рази перевищував імпорт та зростав упродовж тривалого періоду досить стабільно. Так, у 2015 р. порівняно з 2010 р. ріст склав 146,57 %, що перевищує 9 % щорічного приросту. Надалі зростання інтенсифікувалося і у 2017 р. сягнуло 178,71 %, у 2018 р. — 187,32 %, у 2019 р. — 222,87 %, у 2020 р. — 223,22 %, у 2021 р. — 278,88 %. Сукупно ці тенденції призвели до того, що Україна стала доволі впливовим гравцем на світових продуктових ринках та, особливо, на ринках сільськогосподарських товарів. Зокрема українські сільськогосподарські товаровиробники постачають свою продукцію у 190 країн світу. Наприклад, близько 43 % світового ринку соняшникової олії забезпечують українські товаровиробники. Експорт у довоєнному 2021 р. з України забезпечував близько 11 % світового ринку пшениці, 18 % — кукурудзи, 19 % — ячменю, а також значні частки інших світових ринків. У 2023 р. частка аграрного експорту у сукупному експорті сягнула 51,8 %.

При цьому Україна забезпечує зерном ті ринки, що вирізняються порівняно невисокою ціновою кон'юнктурою, однак розміщені у густонаселених регіонах світу. Так, частка Украї-

ни на зерновому ринку Марокко, де мешкає 37 млн населення, складає 22%, у Єгипті зі 100 млн населенням — 26%, у Нігерії з 200 млн населенням — 21%. Частка української кукурудзи на ринку Індонезії із 280 млн населенням сягає — 31%, на ринку Бангладеш із 165 млн населенням — 27 % [369]. По суті саме українські аграрії забезпечують значну частку зернових продуктів у макрореєні світу з 1 млрд. населення. Наочно посилення експортного потенціалу аграрного сектору України продемонстровано на рис. 2, з якого видно, що у 2010 р. частка у сукупному експорті сягала 19,3 %, то уже у 2015 р. зросла до 38,3 % й у 2017 — 2023 рр. коливалася в межах 39,3-51,8 %.

Така тенденція зростання аграрного та продуктового експорту з України впродовж тривалого періоду була досить стійкою. У 2022 р. внаслідок війни спостерігається його порушення. Зокрема вже наприкінці лютого — початку березня 2022 р. уряд України з метою забезпечення власного населення призупинив експорт жита, вівса, цукру, обмежив вивезення пшениці, кукурудзи, курей, яєць та соняшникової олії. В умовах війни це абсолютно правильне рішення, покликане посилити продовольчу безпеку України. Однак надалі обмеження були скасовані й Україна продовжила експорт, зокрема й долаючи блокування портів росією. Можна переконливо стверджувати, що експор-

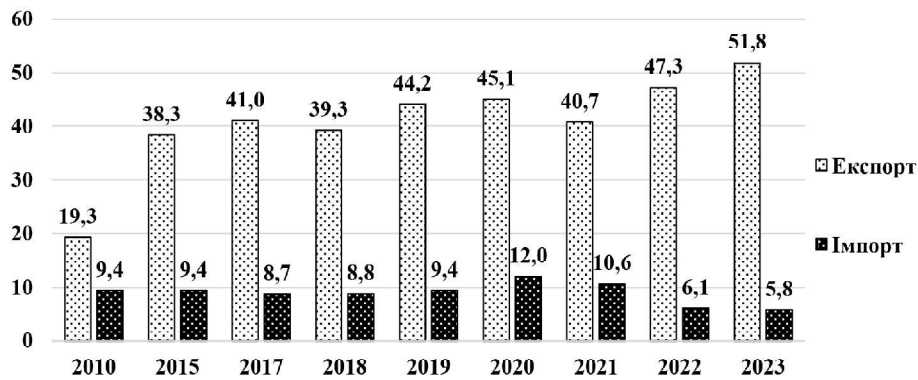

Рис. 2. Частки експорту та імпорту аграрної продукції й продуктів її переробки у структурі зовнішньої торгівлі України у 2010—2023 рр., %

тний потенціал українського аграрного сектору настільки стійкий, що у воєнний період рівень експорту був збережений (рис. 2).

Вагома частина продуктів аграрного сектору України представлена продукцією рослинництва і тваринництва, які однаково важливі для держави. Однак, за вартістю вироблюваної та реалізованої продукції рослинництво досить суттєво перевищує тваринництво. Рослинництво включає вирощування зернових, технічних, кормових, овочевих, баштанних культур і картоплі, садівництво, виноградарство і квіткарство.

Провідні культури в землеробстві — зернові: озима і яра пшениця, жито, озимий і ярий ячмінь, кукурудза, овес, гречка, просо та рис. У 2021 р. площа під зерновими і зернобобовими культурами сягнула 15915,5 тис. га, у тому числі під пшеницею — 7080,7 тис. га, кукурудзою — 5459,4 тис. га, ячменем — 2467,8 тис. га. Площа під іншими зерновими культурами у передвоєнному 2021 р. коливалася від 9,2 тис. га (тритикале) до 178,8 тис. га (овес), а під зернобобовими становила 311,2 тис. га. Зміни у 2022—2023 рр. були досить нестійкими, адже вагомою мірою обумовлювалися не стільки змінами у виробництві, скільки військовими діями та окупацією частини територій.

Упродовж останніх двох десятиліть виробництво рослинницької продукції зростає, особливо стрімкі обсяги приростів спостерігалися у 2010—2021 рр. Так, у період одинадцяти останніх років з 2010 до 2021 рр. сукупний приріст вирощування зернових та зернобобових культур збільшився до 117,4 % або у 2,17 рази з 389078 тис. ц у 2010 р. до 845704 тис. ц у 2021 р. При цьому у 2021 р. Україна отримала безпрецедентний за обсягами урожай та валовий збір зернових і зернобобових культур. Особливо значні прирости виробництва зернових спостерігалися у 2019 та 2021 рр. Як показує прове-

дений аналіз, у військовий час у 2022—2023 рр. виробництво істотно скоротилося. Звичайно основним чинником цього була війна. Очікується, що після завершення війни буде відновлений обсяг виробництва, тому щодо структури і обсягів діяльності основний аналіз було зосереджено на даних 2021 р.

З-поміж усіх зернових найбільш значні прирости виробництва характерні були для проса (на 1553,6 % у 2021 р. порівняно з 2010 р.), зерна кукурудзи (на 283,0 % у 2021 р. порівняно з 2010 р.), а також пшениці (86,6 % за відповідний період). Нестабільним і подеколи скорочуваним в зерновому господарстві було лише виробництво гречки та рису. Загалом за обсягом виробництва зерна наша держава посіла одне з провідних місць у світі, а по пшениці, ячменю, кукурудзи упевнено посідає місця у першій десятці світових виробників.

Загалом вирощування, переробка і експорт українського зерна забезпечують істотні грошові надходження до державного бюджету і є підґрунтям для створення значної кількості робочих місць.

Важлива складова рослинництва в Україні — вирощування олійних та технічних культур: соняшнику, сої, цукрових буряків, ріпаку всіх видів, льону, хмелю, тютюну тощо. Нині соняшник займає близько 72 % усієї площі технічних культур або понад 6658 тис. га. Основні площі цієї культури зосереджені в степовій зоні та у південних частинах Лісостепу. Зазначимо, що до початку війни найвища концентрація посівів спостерігалася у Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Донецькій областях, частина з яких нині окуповані. Основними регіонами вирощування іншої важливої технічної культури — цукрових буряків, є області Лісостепу, на півночі Степу, а також півдня Полісся. Виробництво соняшнику з 69626 тис. ц у 2010 р. зросло до 164398 тис. ц у 2021 р.

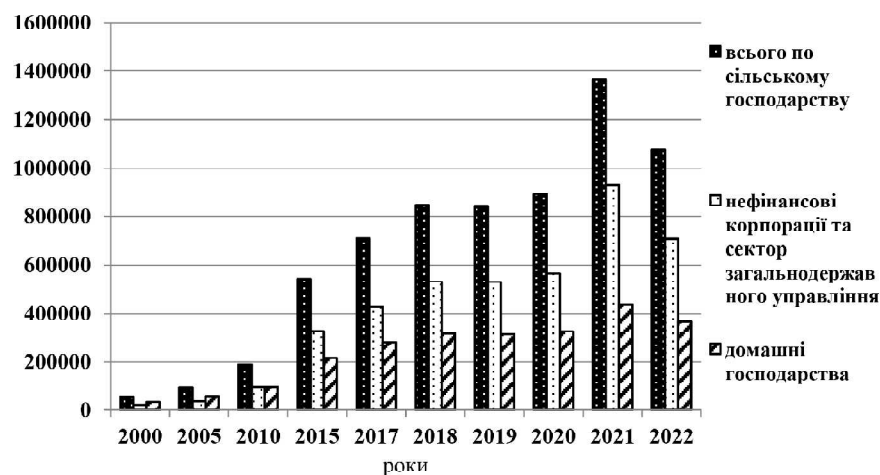

Рис. 3. Динаміка випуску продукції аграрного сектору у 2000–2022 рр., млн грн

Сукупна площа, засіяна цукровими буряками у 2021 р. сягала 226,3 тис. га. Потрібно зазначити, що з 2010 до 2021 рр. дещо скоротилося виробництво фабричного цукрового буряку на 15,7 % з 116711 тис. ц у 2010 р. до 98246 тис. ц у 2021 р. Однак таке скорочення пов'язане із зміною структури світового та українського цукрового ринку і має цілком об'єктивні причини.

Також досить значними є площі, зайняті соєю, що у 2021 р. перевищили 1317 тис. га. Аналізуючи тренди крайніх років, можемо стверджувати, що соя нині стала доволі важливою технічною культурою. Тому приріст обсягів її вирощування у 2021 р. порівняно з 2010 р. склав 133,0 % з 14630 тис. ц до 34093 тис. ц. В свою чергу посіви ріпаку озимого та кользи (ярого ріпаку) сягнули у 2021 р. 1001,3 тис. га. Ріпак нині перетворився на цінну культуру, що забезпечує сировину для виробництва біопалива. Тому за досліджуваний період його виробництво збільшилося з 14894 тис. ц до 29601 тис. ц або майже вдвічі (на 98,7 %). Загалом можна констатувати, що виробництво олійних та технічних культур в Україні суттєво зросло.

Кормові культури, відграючи важливу роль у розвитку тваринництва та утворюючи його кормову базу, тим не менш не займають значних площ. Так, у 2021 р. посіви кормового буряку займали 175,8 тис. га, а кормової кукурудзи — 216,4 тис. га. З цих площ було зібрано відповідно 5175,7 та 6817,7 тис. т відповідних продуктів.

Порівняно значні площі займає картопля — 1283,1 тис. га у 2021 р., овочі — 461,0 тис. га, плодові та ягідні культури — 188,0 тис. га, виноград — 34,0 тис. га. Основні райони виробництва картоплі — це Полісся і Лісостеп, а та-

кож приміські зони великих міст. Овочівництво поширене по всій території України і носить переважно позазональний характер. Крім того, різні райони України спеціалізуються на вирощуванні плодів культур. Великі плантації винограду розташовані на півдні країни і в Закарпатті. У середньому за 2010–2021 рр. виробництво овочів, плодів та ягід зросло на чверть — відповідно з 74970 тис. ц до 94165 тис. ц (на 25,6 % по овочах) та з 16290 до 20641 тис. ц (на 26,7 % по плодах та ягодах). Однак скоротилося виробництво винограду (на 33,7 %) з 3551 тис. ц у 2010 р. до 2353 тис. ц у 2021 р. Виробництво картоплі було нестабільним, а в певні періоди зростало (наприклад у 2017, 2018 та 2021 рр.), а в окремі — знижувалося.

Українське тваринництво традиційно спеціалізується на виробництві м'яса, м'ясопродуктів, молока, яєць та інших продуктів харчування, а також вовни. Тваринництво поділяється на скотарство (розведення великої рогатої худоби), свинарство, вівчарство, птахівництво тощо. Однак виробництво тваринницької продукції є нестабільним. Якщо виробництво м'яса всіх видів у 2011–2019 рр. порівняно зростало, то у 2020–2021 рр. зростання уповільнилося і склало менш 1 %. У цілому виробництво м'яса з 2010 до 2021 рр. зросло з 1531 до 2304 тис. т. Виробництво молока у досліджуваний період було нестабільним і зросло не значно — з 2217 тис. т у 2010 р. до 2750 тис. т у 2021 р. Водночас в цей же час досить суттєво скоротилось виробництво яєць — з 10250 млн шт. у 2010 р. до 6983 млн шт. у 2021 р., а також виробництво вовни — з 710 т у 2010 р. до 131 т у 2021 р.

Однак війна внесла свої суттєві корективи. Виробництво усіх аграрних продуктів у 2022–2023 рр. скоротилося. Це сталося внаслідок

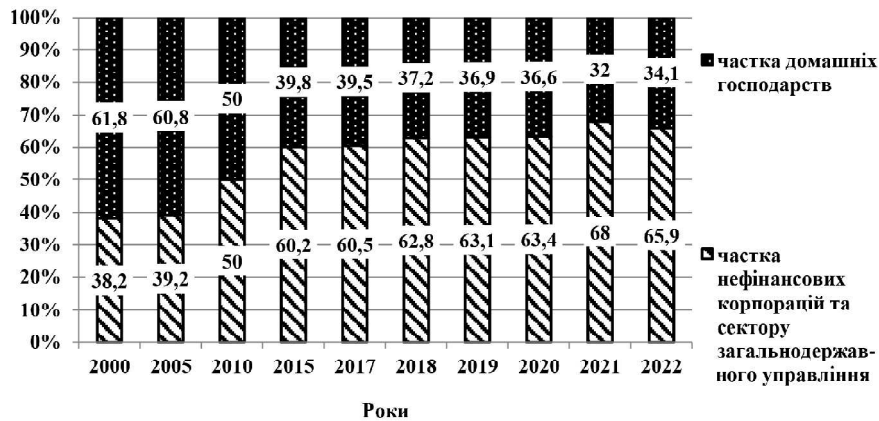

Рис. 4. Секторальна структура випуску продукції аграрного сектора у 2000–2022 рр., млн грн

окупації частини площ України, неможливістю ведення господарської діяльності на прифронтових територіях, розривів господарських зв'язків, релокацією бізнесу та переселенням місцевих жителів, мінуванням угідь, обстрілів та з низки інших об'єктивних причин.

Водночас у грошовому еквіваленті, на відміну від натурального, виробництво аграрної продукції в останні десятиліття зросло надзвичайно суттєво, що пояснюється, з одного боку — інфляційними процесами та ціновою волатильністю, а з іншого — зростанням фізичних обсягів виробництва, що представлено на рис. 3 [5]. Однак і цінові показники з 2022 р. знижувалися.

Як видно з рис. 3 упродовж останніх двох десятиліть тандемно зростає як випуск продукції сільського господарства нефінансових корпорацій та сектору загальнодержавного управління, так і домашніх господарств у грошовому еквіваленті. Однак, ці підвищувальні тенденції, тим не менш, значно різняться. Упродовж 1990-х рр., коли в економіці України та в аграрному секторі тривала затяжна трансформаційна криза, основне аграрне виробництво зосереджувалося у домогосподарствах, як найбільш життєздатних суб'єктах в умовах системних трансформаційних криз. Натомість із стабілізацією початку 2000-х рр. переважаючого зростання набув громадський сектор як такий, що має потужніший потенціал розвитку у позакризовий період.

Зокрема, якщо сукупний випуск продукції по аграрному сектору в цілому з 2000 по 2022 рр. зріс у 16,5 разів, то у громадському секторі зростання відбулося у 27,3 рази, тоді як у домашніх господарствах лише у 9,7 рази. Це пояснюється тим, що суб'єкти господарювання громадського сектору не лише нарощують виробництво продукції у фізичному обсязі, а й концентру-

ються на більш дорогих видах діяльності. Упродовж 2021 р. зміни були найбільш потужними — у 25,2 рази порівняно із 2000 р. та 7,2 рази порівняно із 2010 р. по аграрному сектору в цілому та, відповідно, у 44,8 та 9,8 разів у громадському секторі та 13,1 та 4,6 разів у домашніх господарствах. А у 2022 р. спостерігалася скорочення виробництва.

В період з 2017 по 2020 рр. темпи зростання дещо уповільнилися. Наприклад, у 2018 р. порівняно з 2017 р. сукупний приріст виробництва сільськогосподарської продукції в цілому склав 19,8 %, тоді як у громадському секторі — 24,3 %, а у домашніх господарствах лише 12,7 %. У 2019 р. відбулося не суттєве зниження виробництва у межах 1-2 %, а у 2020 р. темпи приросту сягнули відповідно 5,9 % в цілому, 6,5 % в громадському секторі та 4,9 % у домогосподарствах. В цей же час обсяги випуску продукції відповідно склали 892,9 млрд. грн всього, зокрема, 566,2 млрд. грн у громадському секторі та 326,6 млрд. грн — у домашніх господарствах. Однак, 2021 р. вирізнявся суттєвим зростанням — темпи приросту порівняно із 2020 р. сягнули відповідно 53,0 % в цілому, 64,0 % в громадському секторі та 34,0 % у домогосподарствах. У 2022 р. обсяги скоротилися.

Означені процеси позначилися на структурі аграрного виробництва (рис. 4 [5]). Так, якщо у 2000 р. майже 61,8 % виробництва аграрної продукції припадало на домашні господарства, то у 2010 р. їхня частка скоротилася до 50,0 %, у 2020 р. — до 36,6 %, а у 2021 р. — до 32,0 %, у 2022 р. — до 34,1 %. Така тенденція є цілком виправданою і позитивною для економіки, що зростає на індустріальних й інноваційних засадах. Адже, як правило, господарства громадського сектору, особливо великі та середні за розміром, спроможні більш ефективно та інтенсивно забезпечувати інноватизацію.

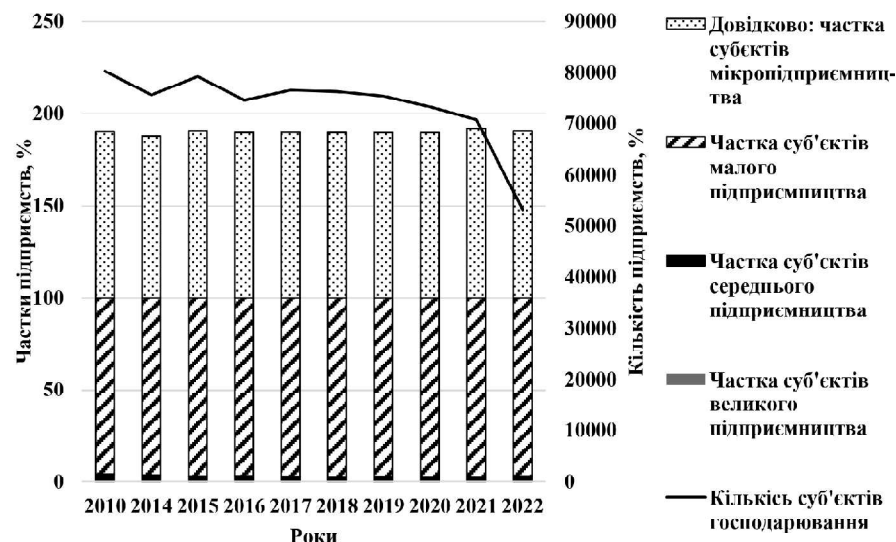

Рис. 5. Кількість та структура різних за розмірами аграрних підприємств залежно від обсягів виробництва і реалізації продукції, млн грн

Виявлені тенденції не свідчать про скорочення сектору домашніх господарств та загалом особистих селянських господарств як їх найпоширенішої форми. Швидше вони показують певну структурну перебудову аграрного сектору економіки, коли виробництво основних сільськогосподарських продуктів рослинництва, у т.ч. й експортоорієнтованих, таких як зерно, олійні і технічні культури, а також розвиток кормової бази для тваринництва зосереджується у підприємствах громадського сектору. Водночас виробництво продуктів харчування населення (овочів, картоплі, плодів, ягід тощо) поступово стає якщо не єдиною, то принаймні ключовою спеціалізацією домогосподарств.

Так само виробництво продукції тваринництва, особливо м'яса всіх видів та яєць, а згодом і молока поступово переходить на індустріальну основу та все більше зосереджується в великих тваринницьких комплексах і птахофабриках, тоді як подібне виробництво у домогосподарствах поступово втрачає комерційну основу та переорієнтовується на забезпечені продуктових потреб сільських сімей.

Посилення ролі громадського сектору в аграрному секторі економіки України беззаперечно є трендом, що збережеться у перспективі та має цілком виправдане економічне підґрунтя. Хоча після 2022 р., а можливо і в недалекій перспективі, можна очікувати на тимчасове посилення ролі домогосподарств та збільшення

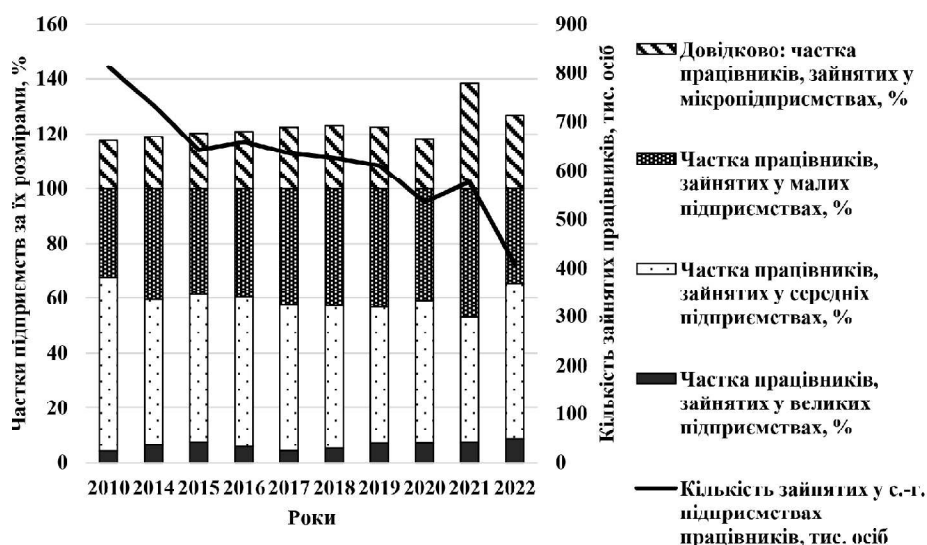

Рис. 6. Кількість зайнятих працівників та їх розподіл по різних за розмірами аграрними підприємствами

їх частки у сукупному випуску аграрної продукції, ця тенденція стане швидше антикризовою реакцією на воєнний стан в державі та інші явища, спричинені війною на українській території. Беззаперечно у цей час такий процес буде не тільки виправданим, а й надзвичайно потрібним. Однак, з огляду на необхідність розвитку економіки України у повоєнний період, відродження та посилення нашого економічного та експортного потенціалу у майбутньому варто підтримати господарства громадського сектору.

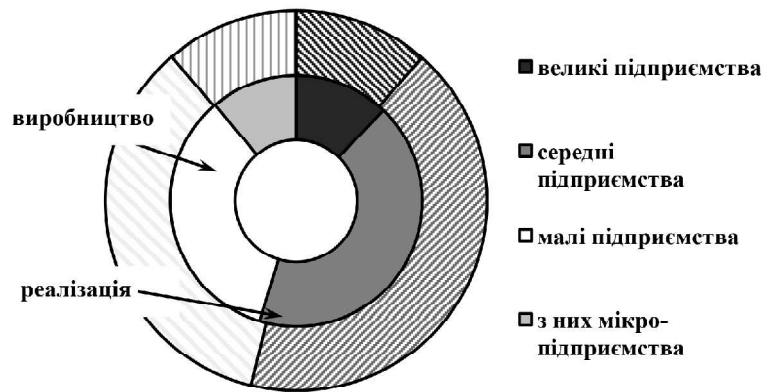

Рис. 7. Співвідношення різних за розмірами аграрних підприємств за обсягами виробництва і реалізації продукції (у середньому за три роки), %

Водночас тенденції реструктуризації аграрного сектору демонструють початок досить вираженого і впливового економічного конфлікту, що виникає в аграрному секторі між різними формами господарювання та відмінними за розмірами господарюючими суб'єктами. Сучасні аграрні підприємства в Україні можна з певною часткою умовності розподілити на великі, середні та малі. При цьому серед малих форм нині досить чітко виділяється когорта суб'єктів мікропідприємництва. За кількістю господарюючих суб'єктів серед них помітно переважають саме малі та мікропідприємства (рис. 5 [5]).

Сутність зазначеного економічного конфлікту полягає в тому, що різні суб'єкти мають досить відмінні рівні конкурентоспроможності і можливостей ефективного господарювання у різних сегментах ринку. Однак прояви такого конфлікту найліпше проявляються на прикладі диференціації ефективності господарювання між великими, середніми та малими, у т.ч. мікро-, підприємствами. Однак кількість господарюючих суб'єктів різних категорій не є достатньо показовим індикатором і не свідчить про реальну структурність аграрного сектору економіки України. Як видно з рис. 6, попри велику кількість малих підприємств у них зайнято значно менше половини усіх працівників аграрного сектору, тоді як більша частина зайняті у середніх підприємства та близько 5—6 % — у великих [5].

Попри мізерну чисельність суб'єктів господарювання та порівняно незначну кількість створених робочих місць саме великі підприємства виробляють і реалізують значу частку аграрної продукції. В середньому за три останні роки — за передвоєнний період 2020—2021 рр. та перший рік війни 2022 р. частка великих аграрних підприємств у сукупному виробництві

продукції сягала майже 13,7 %, а у обсязі сукупної реалізації — 12,9 % (див. рис. 7 [5]).

Показники виробництва у середніх за розміром аграрних підприємствах найбільш значні, вони сягають 47,9 %, реалізації — 47,8 %. У малих підприємствах було вироблено 38,4 % від сукупного обсягу продукції, реалізовано — 39,3 %. При цьому роль мікропідприємств при їх великій кількості не настільки помітна — у виробництві вона сягає лише 12,6 %, у реалізації — 12,8 %.

Узагальнюючи основні показники розвитку аграрного сектору економіки України, а також соціально-економічні умови та ключові характеристики функціонування господарюючих суб'єктів у ньому доцільно систематизувати основні тенденції, що сформувалися у період з 2010 по 2022 рр. Потрібно зазначити, що окремі важливі показники після початку війни не було оприлюднено Державною службою статистики України.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, аграрний сектор України динамічно зростає у довоєнний період. У порівняльних цінах 2016 р. упродовж 2010—2021 рр. сукупний приріст виробленої продукції перевищив 52,4 %. Таке зростання забезпечене переважно галузями рослинництва. Адже приріст продукції рослинництва за означений період становив 76,0 %, тоді як продукції тваринництва дещо скоротилася. Цю ж тенденцію підтверджують і відносні показники приросту, які також свідчать про зростання виробництва продукції рослинництва. У період з 2010 по 2021 рр. приріст виробництва продукції з розрахунку на одну особу в порівняльних цінах 2016 р. в цілому сягнув майже 69,0 %, у тому числі продукції

рослинництва — 150,5 %, та падіння тваринництва — на -30,4 %.

Валова додана вартість збільшилася з 82,9 млрд. грн до 388,4 млрд. грн, проте її частка у сукупній доданій вартості по національному господарству України залишалася варіюючою й коливалася від 8,4 до 12,4 %, а впродовж 2019-2021 рр. сягала 10,4-12,4 %. Кількість зайнятого в аграрному секторі населення відчутно скоротилася — з 3116 тис. осіб до 2692 тис. осіб. Однак таке скорочення спричинене не стільки відтоком трудових ресурсів із аграрного виробництва, скільки загальнонаціональними демографічними процесами та трансформацією ринку праці в Україні. Адже частка зайнятого в аграрному секторі населення у сукупному обсягу збільшилася з 15,4 до 17,3 %. Заробітна плата зросла, скоротилася її різниця із середньою по економіці. Однак і досі таке співвідношення залишається на рівні лише 83,2—84,0 %.

Зростають обсяги капітальних інвестицій в аграрний сектор. За їх часткою у сукупних інвестиціях по державі вони відносно певною мірою відповідають ролі аграрного виробництва в економіці. При цьому забезпеченість основними засобами залишається (низькою), незважаючи на абсолютне і відносне зростання їх вартості.

В цілому соціально-економічні умови та ключові характеристики функціонування аграрного сектору можна оцінити як цілком позитивні та сприятливі. Узагальнюючи вище викладене потрібно зазначити, що у процесі дослідження було встановлено, що найбільшу роль у розвитку аграрного виробництва в економіці України та його відродженні у повоєнний період на перспективу мають відігравати саме господарюючі суб'єкти громадського сектору. Тому питанням вивчення їх фінансової безпеки та врегулюванню економічних конфліктів у них було приділено посилену увагу, а здійсненні у цих напрямках наукові дослідження є найбільш поглибленими. Встановлено, що різні аспекти прояву та чинники формування фінансової безпеки суттєво вирізняються у великих, середніх та малих, у тому числі й мікропідприємствах. Тому подальше дослідження значною мірою проводилися саме у такому розрізі.

Література:

1. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс]. URL: [https://eapk.com.ua/uk/journals/tom-28-8-](https://eapk.com.ua/uk/journals/tom-28-8-2021/rozvitok-agrarnogo-sektoru-ekonomiki-ukrayini-v-umovakh-yevrointegratsiyi)

2021/rozvitok-agrarnogo-sektoru-ekonomiki-ukrayini-v-umovakh-yevrointegratsiyi — Назва з екрана.

2. Дригола К. В., Вертелецька О. М., Бойко В. В. Агропромисловий комплекс України в контексті виходу на міжнародний ринок [Електронний ресурс]. URL: <https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/115> — Назва з екрана.

3. Мороз О. В., Логоша Р. В., Підвальна О. Г. Scientific and methodical provision for development of agricultural economics in Ukraine [Електронний ресурс]. URL: <https://eapk.com.ua/uk/journals/tom-25-10-2018> — Назва з екрана.

4. Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України // Збірник наукових праць Київського національного економічного університету [Електронний ресурс]. URL: <https://sb-keip.kpi.ua/article/view/221037> — Назва з екрана.

5. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва — 2022. Статистичний щорічник. Київ: Держстат України, 2023. 117 с.

References:

1. Hadzalo, Ya.M. and Luzan, Yu.Ya. (2021), "Development of the agricultural sector of Ukraine's economy under European integration", available at: <https://eapk.com.ua/uk/journals/tom-28-8-2021/rozvitok-agrarnogo-sektoru-ekonomiki-ukrayini-v-umovakh-yevrointegratsiyi> (Accessed 15 Apr 2025).

2. Dryhola, K.V. Veretelets'ka, O.M. and Bojko, V.V. (2019), "Agro-Industrial Complex of Ukraine in the context of entering the international market", available at: <https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/115> (Accessed 15 Apr 2025).

3. Moroz, O.V. Lohosha, R.V. and Pidval'na, O.H. (2018), "Scientific and methodical provision for development of agricultural economics in Ukraine", available at: <https://eapk.com.ua/uk/journals/tom-25-10-2018> (Accessed 15 Apr 2025).

4. Hrechko, A.V. and Dzhumakieieva, D.D. (2020), "Trends in the development of the agrarian sector of the economy of Ukraine", available at: <https://sb-keip.kpi.ua/article/view/221037> (Accessed 15 Apr 2025).

5. State Statistics Service of Ukraine (2023), Diial'nist' sub'ektiv velykoho, seredn'oho, maloho ta mikropidpriemnytstva — 2022. Statystychny schorichnyk [Activities of large, medium, small and micro-enterprises — 2022. Statistical Yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2025 р.